

Het voortgezet onderwijs en alcohol in het verkeer

Resultaten van het project 'Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs' en aanbevelingen voor vervolg

R-96-22

Dr. P.B.M. Levelt

Leidschendam, 1996

Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid SWOV

Documentbeschrijving

Rapportnummer:	R-96-22
Titel:	Het voortgezet onderwijs en alcohol in het verkeer
Ondertitel:	Resultaten van het project 'Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs' en aanbevelingen voor vervolg
Auteur(s):	Dr. P.B.M. Levelt
Onderzoeksmanager:	Drs. P.C. Noordzij
Projectnummer SWOV:	52.151
Opdrachtgever:	Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van een door het Preaentiefonds toegekende subsidie aan de Vereniging Veilig Verkeer Nederland.
Trefwoord(en):	Drunkenness, traffic, adolescent, school, education, behaviour, modification, sociology, adult, transport mode, bicycle, use, publicity, Netherlands.
Projectinhoud:	Dit verslag vormt de eindrapportage van het project 'Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs'. Uitgangspunt van het project was het inzicht dat alcohol in het verkeer moet aanvangen op een moment dat gewoonten nog niet gevormd zijn, dus in het voortgezet onderwijs. Hiertoe is een preventieprogramma ontwikkeld dat op vier scholen is geïntroduceerd en uitgevoerd. Dit implementatie-proces is geëvalueerd door middel van gesprekken met leerlingen, leerkrachten en intermediaire kaders.
Aantal pagina's:	34 pp.
Prijs:	f 20,-
Uitgave:	SWOV, Leidschendam, 1996

Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid SWOV
Postbus 170
2260 AD Leidschendam
Telefoon 070-3209323
Telefax 070-3201261

Samenvatting

Dit verslag vormt de eindrapportage van het project ‘Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs’. Het betreft hier een project van Veilig Verkeer Nederland (VVN), het Nederlands Instituut voor Alcohol en Drugs (NIAD) en de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid SWOV, ondersteund door Research and Marketing (R&M), en gesubsidieerd door het Praeventiefonds.

De volgende overwegingen vormden het uitgangspunt van het project:

- beginnende automobilisten lopen een grote kans om na alcoholgebruik betrokken te raken bij een ongeval;
- kinderen uit het voortgezet onderwijs vormen gewoonten op het gebied van alcoholgebruik gekoppeld aan zelf rijden en meerijden van en naar uitgaansgelegenheden, aanvankelijk per fiets, maar spoedig overgaand naar gemotoriseerd vervoer;
- eventuele goede voornemens smelten voor de zon, als men eenmaal wat gedronken heeft en er sociale druk wordt uitgeoefend;
- aangeschoten fietsen is een maatschappelijk geaccepteerd fenomeen.

Deze overwegingen leidden tot de conclusie dat preventie op het gebied van alcohol in het verkeer moet aanvangen op een moment dat gewoonten nog niet gevormd zijn, dus in het voortgezet onderwijs.

Hiertoe is op basis van gegevens uit ondersteunend onderzoek (bestaande uit een literatuurstudie, een enquête onder leerkrachten en een marktanalyse) een preventieprogramma ontwikkeld dat op vier scholen is geïntroduceerd en uitgevoerd. Dit implementatie-proces is geëvalueerd door middel van gesprekken met leerlingen, leerkrachten en intermediaire kaders.

De conclusie is dat een veelbelovend preventieprogramma ontwikkeld is, waarbij de kwaliteit van het ontwikkelde voorlichtingsmateriaal, de mogelijkheden voor netwerkontwikkeling, en de proef-implementatie van het programma op scholen uitzicht bieden op een goede voortzetting na deze voorbereidingsperiode.

De onderzoeksgegevens en gesprekken tussen NIAD, VVN en SWOV hebben geleid tot een aantal aanbevelingen met betrekking tot het voorlichtingsmateriaal, de verdere implementatie en onderzoek.

De beste optie wordt geacht om, na enkele verbeteringen van het voorlichtingsmateriaal, aansluiting te zoeken bij het reeds op grote schaal uitgevoerde programma ‘De gezonde school en genotmiddelen’. Dit impliceert centrale coördinatie en publiciteit door NIAD en VVN, zorg voor de materialen door het NIAD, introductie bij scholen en begeleiding van leerkrachten door intermediairen: VVN-afdelingen, medewerkers van CAD’s (Consultatiebureaus voor Alcohol en Drugs) en GG&GD-medewerkers. Tevens wordt de mogelijkheid opengelaten voor een minder gestructureerde aanpak, waarbij NIAD en VVN vooral optreden als leveranciers van het voorlichtingsmateriaal.

Deze veelvormige aanpak wordt nodig geacht omdat het marktonderzoek heeft laten zien dat introductie veel inspanning zal vergen. Overigens hebben eerste contacten met VVN-vertegenwoordigers in Regionale Organen van Verkeersveiligheid (ROV’s) het optimisme over introductie bij scholen doen toenemen.

Er wordt ten slotte onderzoek voorgesteld naar de effectiviteit van het programma.

Summary

Secondary education and drink driving

This represents the final report on the project 'Alcohol and traffic in secondary education', organised by the Dutch Road Safety Organisation (VVN), the Netherlands Institute of Mental Health and Addiction (NIAD) and the Netherlands Institute for Road Safety Research (SWOV), supported by Research and Marketing (R&M) and subsidised by the Praeventiefonds. The following considerations formed the basis for the project:

- novice drivers run a high risk of being involved in an accident following the consumption of alcohol;
- secondary students form habits with respect to alcohol consumption, both with regard to their own transport or as a passenger to and from social events, initially by bicycle, but soon progressing on to motorised transport;
- any good intentions that are initially present evaporate once alcohol has been consumed and social pressure is exerted on the drinker;
- cycling whilst drunk is a socially accepted phenomenon.

These considerations led to the conclusion that prevention in the field of alcohol and traffic should commence at a time when habits have not yet been formed, i.e. during secondary education.

To do so, data from supporting research was employed (consisting of a literature study, a survey held amongst teachers and a market analysis) to develop a preventative programme for introduction and implementation at four schools. The implementation process was then evaluated by means of discussions with students, teachers and intermediaries.

It was concluded that a promising preventative programme has been created, where the quality of the educational material developed, the potential for networking and the programme's pilot implementation at schools offer good prospects for continuation following the preparatory period.

The research data and meetings held between the NIAD, VVN and SWOV led to a number of recommendations with respect to the educational material employed, ongoing implementation and research.

It is considered advisable if, following various improvements to the educational material, the programme is linked to another programme that has already been implemented on a broad scale, viz. 'The healthy school and stimulants'. This implies the need for central coordination and publicity by the NIAD and VVN, responsibility for the educational materials by the NIAD and the introduction at schools and teacher guidance by intermediary parties: VVN departments, CAD personnel (Advisory Agencies for Alcohol and Drugs) and GG&GD (Area Health Authority staff).

It is also feasible to adopt a less structured approach, where the NIAD and VVN primarily act as suppliers of the educational material.

This multiform approach is considered necessary because market research has shown that the programme's introduction will demand a high level of effort. Moreover, initial contacts with representatives from VVN in the Regional Committees for Road Safety (ROVs) have given rise to growing optimism about the introduction of the programme to secondary schools. Finally, the report proposes further research to study the programme's effectiveness.

Inhoud

<i>Voorwoord</i>	6
1. <i>Inleiding</i>	7
2. <i>Beschrijving van uitgangspunten en project</i>	9
3. <i>Educatieve doelen</i>	12
4. <i>Marktanalyse</i>	14
5. <i>Materiaal en proefimplementatie</i>	16
5.1. Het ontwikkelde voorlichtingsmateriaal	16
5.2. Proefimplementatie	18
5.3. Draaiboek proefimplementatie	19
6. <i>Evaluatie van proefimplementatie</i>	21
6.1. Het netwerk en de introductie bij scholen	21
6.2. Educatieve doelen	22
6.3. Voorlichtingsmateriaal en thema-avond	24
6.4. De gekozen leerlingen	26
7. <i>Belangrijke omstandigheden voor implementatie</i>	27
7.1. Het belang onderstreept	27
7.2. Betrokken organisaties	28
8. <i>Aanbevelingen</i>	30
8.1. Educatieve doelen	30
8.2. Het ontwikkelde materiaal	30
8.3. Netwerk en implementatie	31
8.4. Onderzoek	31
<i>Literatuur</i>	33

Voorwoord

Veilig Verkeer Nederland (VVN) heeft in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Alcohol en Drugs (NIAD) en de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid SWOV het project ‘Alcohol en verkeer’ opgezet. Dit project is gericht op de ontwikkeling van een preventieprogramma voor leerlingen van het voortgezet onderwijs. Research and Marketing BV (R&M) heeft aan het begeleidend onderzoek deelgenomen. De Stichting Verantwoord Alcoholgebruik heeft aan de adviescommissie deelgenomen. Voor dit project is subsidie verkregen van het Praeventiefonds.

Behalve veel medewerkers van bovengenoemde organisaties heeft nóg een aantal mensen geparticipeerd; zij hebben ervoor gezorgd dat het preventieprogramma terecht kwam waar het hoorde: bij de leerlingen van vier scholen. Het betreft mevrouw M. Creemers (CAD-Midden Limburg), mevrouw M. Roozeman (GG&GD Zuid-Hollandse Eilanden) en de directie, leerkrachten en leden van de ouderraad van vier scholen, te weten:

- Christelijke Scholengemeenschap Blaise Pascal, Spijkenisse;
- Christelijke Scholengemeenschap Jacob van Liesveldt, Hellevoetsluis;
- Wertha Onderwijsgemeenschap, Weert;
- Scholengemeenschap Dr. Cuypers, Roermond.

1. Inleiding

Rijden onder invloed van alcohol veroorzaakt in Nederland een groot aantal verkeersslachtoffers. In toenemende mate wordt rijden onder invloed maatschappelijk onaanvaardbaar geacht.

In 1992, bij de start van dit project, kon geconstateerd worden dat het rijden onder invloed en het aantal slachtoffers daarvan geleidelijk afnamen. Helaas stagneert thans deze gunstige trend.

De deelnemers aan dit project oordeelden dat nog belangrijke winst geboekt zou kunnen worden onder jonge automobilisten, met name door een preventieve aanpak. Deze aanpak moest gericht worden op jongeren die hun eerste ervaring opdoen met uitgaan, en dus met drinken in combinatie met verplaatsing in het verkeer.

In deze fase zou voorkomen moeten worden dat de jongeren zich een vanzelfsprekend patroon aanleren van *zelfstandige* verplaatsing na drankgebruik, ook wanneer het slechts gaat om verplaatsing per fiets. Om het ontstaan van deze routines te voorkomen moeten kinderen de gevaren leren kennen en de alternatieven die ter beschikking staan, maar ook hun sociale vaardigheden ontwikkelen om groepsdruk te weerstaan en goede voornemens overeind te houden.

Op deze wijze zouden kinderen beter voorbereid zijn op het moment dat eerst bromfietsen en later auto's ter beschikking komen.

Het project 'Alcohol en verkeer' omvatte twee soorten activiteiten:

1. *Het ontwikkelen van een preventieprogramma.*

Hierbij ging het om het ontwikkelen van proef-voorlichtingsmateriaal en begeleidend materiaal. Tevens behelsde deze activiteit een proefimplementatie, waarbij via een aantal organisaties (zoals VVN, NIAD, ROV, CAD, GG&GD) toegang tot scholen werd verkregen en leerkrachten werden voorbereid en begeleid om het programma met hun leerlingen uit te voeren.

2. *Ondersteunend onderzoek.*

Het ondersteunend onderzoek behelsde het voorbereiden van de ontwikkeling van voorlichtingsmateriaal door middel van een doelgroepanalyse, op basis van gesprekken met groepjes leerlingen, een enquête onder een representatieve steekproef van leerlingen, en een literatuurstudie. Dit onderzoek resulteerde in de formulering van educatieve doelen.

Ondertussen werd onderzocht welke behoefte er bestaat aan een dergelijk programma, op basis van een telefonische enquête onder een representatieve steekproef van leerkrachten, alsmede een aantal diepte-interviews met leerkrachten en leerlingen en met mogelijke bemiddelaars.

Er werd enig onderzoek gedaan ten behoeve van het ontwikkelen van materiaal: een behoefte-onderzoek onder leerlingen met betrekking tot een videofilm, en een onderzoek naar de bruikbaarheid van een concept-leerlingenmagazine.

Ten slotte werd de proefimplementatie onderzocht om te zien hoe uiteindelijk het preventieprogramma zo effectief mogelijk van de grond te krijgen is.

Op basis van de onderzoeksgegevens en de gesprekken met betrokkenen worden in dit rapport aanbevelingen gedaan aan VVN over de verdere implementatie van het preventieprogramma.

De produkten van het project bestaan dus uit een aantal onderzoeksverslagen, een pakket voorlichtingsmateriaal, en een implementatiestrategie.

Dit verslag behandelt in vogelvlucht het project, en stipt enkele onderzoeksresultaten aan voor zover deze een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van het voorlichtingsmateriaal en de proefimplementatie. Ook zullen dit materiaal en de implementatie kort beschreven worden. Vervolgens wordt afgesloten met aanbevelingen.

In hoofdstuk 2 worden de uitgangspunten van het programma beschreven worden, en wordt uiteengezet hoe de ontwikkeling van materiaal en begeleidend onderzoek vorm zou krijgen.

Hoofdstuk 3 bespreekt de ontwikkeling van de educatieve doelen, en de verschuivingen die daarin zijn opgetreden ten opzichte van de oorspronkelijke gedachten, nadat de doelen geformuleerd waren.

In hoofdstuk 4 wordt het marktonderzoek besproken en enkele van de belangrijke consequenties die dit onderzoek voor het programma heeft gehad.

Hoofdstuk 5 behandelt het geproduceerde materiaal en de wijze waarop het programma is uitgetoetst in vier scholen.

Hoofdstuk 6 beschrijft de belangrijkste resultaten van de proces-evaluatie.

Met name deze gegevens, gekoppeld aan enkele gegevens van buiten het programma, hebben geleid tot de aanbevelingen voor verdere implementatie die in hoofdstuk 8 te vinden zijn.

In hoofdstuk 7 komen omstandigheden aan de orde waarmee bij verdere implementatie rekening moet worden gehouden: de verkeersonveiligheid, en de bereidheid van diverse partners.

In de tekst wordt een onderscheid gemaakt tussen ‘het project’ (het onderzoek, het ontwikkelen van materiaal en de proefimplementatie) en ‘het programma’ (het preventieprogramma zoals dat uiteindelijk op scholen gaat plaatsvinden).

2. Beschrijving van uitgangspunten en project

In dit hoofdstuk worden in kort bestek de oorspronkelijke uitgangspunten geschetst zoals deze werden beschreven bij aanvang van het project (VVN, 1992). Tevens wordt aangegeven welke activiteiten zijn ondernomen.

Probleem en oplossing

Vertrekpunt vormde de constatering dat alcohol een belangrijke factor is bij het ontstaan van ongevallen, speciaal waar het gaat om beginnende automobilisten. Geschat wordt dat 15% van alle verkeersdoden en 10% van alle verkeersgewonden bij een alcoholongeval valt, dat wil zeggen bij ongevallen waarbij de bestuurder alcohol heeft gebruikt (Wesemann & Noordzij, 1991). Bij 22% van de dodelijke alcohol-ongevallen in het snelverkeer in de periode 1988-1990 ging het om een bestuurder in de leeftijdsgroep van 18 tot en met 21 jaar (bron: SWOV/VOR).

Vastgesteld werd dat het alcoholgebruik in het verkeer afnam, maar dat voor consolidatie en verdere vergroting van de winst voortgezette beleidsinspanningen vereist zouden zijn. Ook zouden nieuwe ingangen gezocht moeten worden naast de bestaande maatregelen van verbeterd toezicht, hardere campagnes, en het alcoholmatigingsbeleid. Gedacht werd aan educatieve instrumenten die bij de aankomende automobilisten de interne motivatie aanbrengen om af te zien van alcohol in het verkeer.

Op deze wijze kwamen jongeren in beeld; een leeftijdsgroep die enerzijds blootgesteld wordt aan het rijden onder invloed van anderen, als observator of als passagier, anderzijds zelf eerste ervaringen opdoet met uitgaan (en dus met zich verplaatsen) en alcoholgebruik.

Als observator en passagier kunnen jongeren de indruk krijgen dat rijden onder invloed een acceptabel onderdeel is van volwassen gedrag. Tevens kan het idee van onvermijdelijkheid postvatten: alternatieven voor zelfstandig vervoer ontbreken. Bovendien kan men ervaren dat het risico wel meevalt: er gebeurt vrijwel nooit iets ernstigs. En ook kunnen misvattingen ontstaan over de werking van alcohol.

Vrijwel alle zestienjarigen hebben ervaring met alcoholgebruik. Deze vaststelling werd gedaan onder verwijzing naar gegevens van het NIPG (Vogels, 1991). In dit onderzoek had 45% van de zestienjarigen de week vóór de ondervraging alcohol gebruikt. Ook werd vastgesteld dat het aantal gedode en gewonde fietsers en bromfietzers met alcohol sterk toeneemt in de leeftijdsgroep van 12 tot en met 21 jaar.

Blijkbaar moeten jongeren bewust keuzes maken met betrekking tot rijden onder invloed. Uitgangspunt van het project was dat deze nieuwe keuzepatronen leiden tot gewoonten. Deze zullen van invloed zijn als men keuzes moet maken als beginnende automobilist. Gewoonten veranderen is moeilijk: ze verlopen automatisch, en vormen een geïntegreerd onderdeel van de levensstijl van het individu.

Er werd verondersteld dat groepsdruk een belangrijke gedragsdeterminant van het probleem zou zijn. Jongeren zouden, ondanks goede intenties om niet te veel te drinken, niet aangeschoten te (brom)fietsen en niet mee te rijden met een aangeschoten bestuurder, niet kunnen weerstaan aan groepsdruk.

Tevens werd verondersteld dat de groeiend-negatieve maatschappelijke opvatting over dronken rijden niet het *dronken fietsen* betreft: dat is sociaal geaccepteerd. Dit compliceert het probleem: want juist daar doen jongeren hun eerste ervaringen op met zich verplaatsen na alcoholgebruik.

De consequentie van dit alles is dat men preventief actie kan ondernemen door zich te richten op jongeren die beginnen uit te gaan en te drinken. Dit moet dan leiden tot veiliger gedrag nu en later, en dus tot minder slachtoffers.

De oplossing zou gezocht moeten worden in het trainen van vaardigheden om de groepsdruk van leeftijdgenoten te weerstaan. Dit leerproces zou het best op school kunnen plaatsvinden, bij leerlingen van vijftien en zestien jaar, op projectmatige wijze, met zowel individuele als groepsgerichte materialen.

Het preventieprogramma zou dus gericht worden op vijftien- en zestien-jarigen, om hen te bewegen tot veiliger attitudes, opvattingen en gedrag met betrekking tot aangeschoten rijden en meerijden met aangeschoten bestuurders. De vanzelfsprekendheid van dronken fietsen zou ook doorbroken moeten worden. Het verderliggende doel was de preventie van rijden onder invloed door jonge automobilisten.

Ontwikkeling van materiaal en proef-implementatie

Binnen het onderhavige project werd voorlichtingsmateriaal ontwikkeld en werd een proef gehouden op enkele scholen, waarbij veel aandacht besteed is aan de implementatie en de samenwerking tussen actoren. Het materiaal werd ontwikkeld door het NIAD. Het NIAD organiseerde ook de proef op scholen, waarbij samenwerkingsverbanden gezocht werden tussen scholen, ROV's, GG&GD's, CAD's, en afdelingen van VVN. Het NIAD organiseerde tevens een deskundigheidstraining.

Onderzoek

Het project werd begeleid met onderzoek. *Afbeelding 1* laat de relatie zien tussen de deelonderzoeken en het ontwikkelde voorlichtingsmateriaal.

Er werden gesprekken gevoerd (Belevingsonderzoek: Lindeijer, 1993) met groepen jongeren tussen de veertien en zeventien jaar om hun ervaringen, beeldvorming, intenties, barrières en vaardigheden te beschrijven in relatie tot het gebruik van genotmiddelen en het zelf rijden onder invloed, en meerijden met anderen die onder invloed zijn.

Tegelijkertijd werd een doelgroepanalyse (Levelt, 1993a) gemaakt.

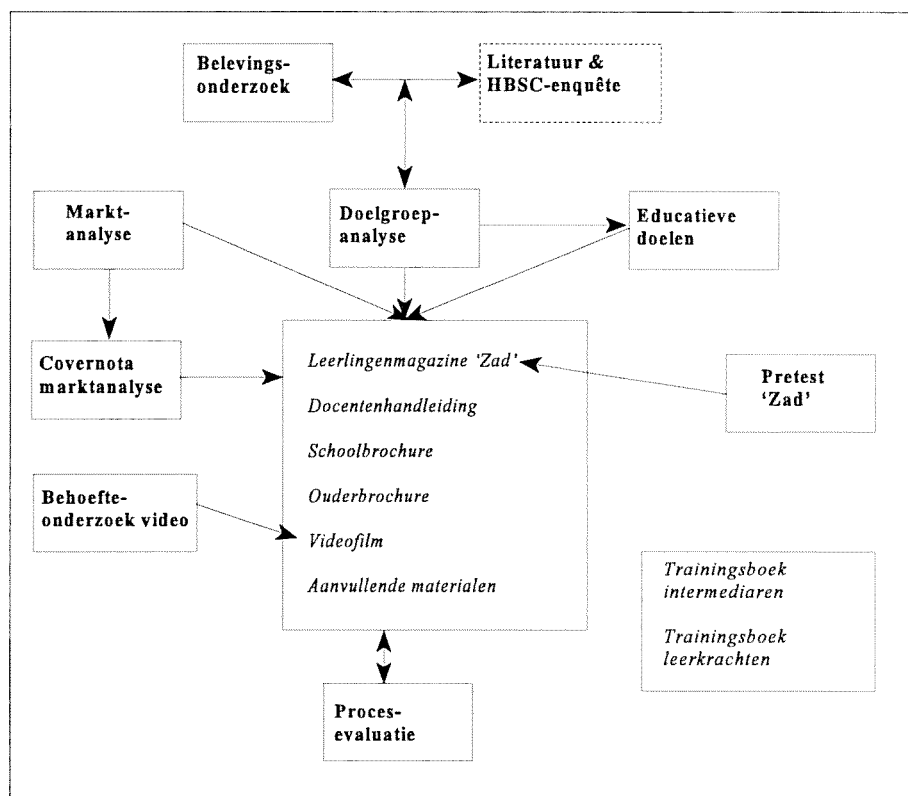
Gegevens uit deze analyse waren input voor de gesprekken van het belevingsonderzoek; omgekeerd droegen de resultaten van de gesprekken ook bij aan de doelgroepanalyse. Verder berustte deze doelgroepanalyse op een literatuurstudie en op gegevens uit de HBSC-enquête (Health Behaviour in Schoolchildren).

Een marktonderzoek door R&M werd gehouden onder leerkrachten

(Nelissen, 1993) en intermediaire kaders (Vlis, 1993) en was erop gericht de omstandigheden voor implementatie zo gunstig mogelijk te maken.

Een covernota (Levelt, 1993c) plaatste kanttekeningen bij de marktanalyse.

Doelgroepanalyse en marktanalyse boden materiaal voor de ontwikkeling van educatieve doelen (Levelt, 1993b).

Afbeelding 1. De relatie tussen onderzoek (vet) en voorlichtingsmateriaal (cursief).

Halverwege het project werd een herzien projectplan gemaakt (NIAD, 1994) waarbij de taakverdeling tussen VVN en NIAD gewijzigd werd, de ontwikkeling van schriftelijk materiaal beperkt werd en de doelen ervan bijgesteld.

Het NIAD liet een pretest uitvoeren van een leerlingen-magazine (Spapen en Jonkers, 1995), en onderzocht de behoefte aan een video (Berben, 1994). Tot slot werd het implementatieproces geëvalueerd door R&M (1996).

Los van het onderzoek werden handleidingen ontwikkeld ter scholing van respectievelijk regionale CAD/GG&GD- en VVN-vertegenwoordigers, en van docenten.

3. Educatieve doelen

Er zijn educatieve doelen geformuleerd (Levelt, 1993b) op basis van vier informatiebronnen: (1) een marktanalyse onder leerkrachten en intermediaire kaders, (2) gegevens uit de HBSC-enquête (Health Behaviour in School Children) onder leerlingen, (3) een literatuurstudie, en (4) resultaten van gesprekken met groepjes leerlingen.

De doelen zijn gericht op (a) leerlingen, (b) scholen en (c) ouders.

Ad a. Kinderen moeten de consequenties van alcoholgebruik, van rijden onder invloed en van meerijden met een aangeschoten bestuurder leren, en gaan beseffen welke voor- en nadelen daaraan en aan alternatieven verbonden zijn. Ze moeten zich gaan realiseren welke sociale invloeden een rol spelen en hoe: van groepsgenoten, ouders en politie. Ze moeten leren druk te weerstaan en druk uit te oefenen op anderen. De gewoonte van aangeschoten fietsen moet doorbroken worden. Ze moeten leren met hun ouders over deze problemen te communiceren.

Ad b. Scholen moeten meer betrokkenheid bij het onderwerp krijgen en hun verantwoordelijkheid onderkennen. Ze moeten weten dat de leerlingen er prijs op stellen als het onderwerp 'alcohol en verkeer' aan de orde wordt gesteld, en ze moeten beseffen dat steun gekregen kan worden van verschillende organisaties. De positieve houding van leerkrachten ten opzichte van het stimuleren van sociale vaardigheden moet gebruikt worden om ze ertoe aan te zetten dit issue zelf te willen aanpakken.

Ad c. De aandacht van ouders voor het probleem moet versterkt worden, ze moeten hun eigen verantwoordelijkheid leren nemen, als voorbeeld en opvoeder, en hun terughoudendheid om over de bij *a* genoemde aspecten te praten, laten varen. Ze moeten alternatieven leren kennen. Hun rol in dit programma moet gestimuleerd worden.

Tot slot zijn enkele suggesties voor vormgeving gedaan. Gepleit wordt voor videomateriaal. De mogelijkheid wordt geopperd om ouders en verzorgers te betrekken in het programma: kinderen kunnen hen interviewen. Vaak voorkomende scepsis over de mogelijkheid van groepsgesprekken wordt bestreden.

Verschuivingen

Er is op enkele punten een discrepantie tussen de aanvankelijke uitgangspunten en de later geformuleerde educatieve doelen. Dit kwam gedeeltelijk voort uit een vergelijking van de verschillende bronnen van informatie (Levelt, 1994a). De belangrijkste verschuivingen zijn de volgende:

- Literatuuronderzoek en de gesprekken met kinderen maakten duidelijk dat kinderen geleerd kan worden zich te wapenen tegen groepsdruk, maar ook om zelf druk uit te oefenen, op elkaar, maar ook op ouders die drinken en dan rijden. Dit element kwam in het oorspronkelijke idee niet voor.

Druk weerstaan en druk uitoefenen is geen gemakkelijke weg voor een puber. In de literatuur werd een argument, een motivatie gevonden die dit gedrag kan aansturen: namelijk het gevoel van competentie, van zelfrespect, van vrijheid. Dit uitoefenen van druk, en deze motivaties hebben een plaats gekregen in de educatieve doelen.

- Leerkrachten beschouwden training in sociale vaardigheden als de oplossing voor het probleem. Daartegenover staat dat training in sociale weerbaarheid nauwelijks mogelijk blijkt te zijn in een kortlopend programma. Zelfs zwaar opgetuigde, langlopende programma's laten vaak maar weinig resultaat zien (bijvoorbeeld: Ennett et al., 1994), uitzonderingen daargelaten. Gebleken is echter dat scholen maar beperkte tijd willen investeren in een dergelijk programma. Dit maande dus tot bescheidenheid in doelstellingen.
- Bij attituden gaat het weliswaar om evaluatie van consequenties van gedrag, maar aanvankelijk werd weinig accent gelegd op kennisvergroting bij de kinderen. Gebleken is dat het daar toch flink aan ontbreekt (Lindeijer, 1993; Berben, 1994). Kennis van de gevolgen van alcohol en verkeer is nodig, maar ook van de veilige alternatieven die ter beschikking staan om je na het gebruik van alcohol te verplaatsen.
- Een volgende ontdekking was dat kinderen in staat zijn om opvattingen van politie een rol te laten spelen bij eigen gedragskeuzes, maar dat de politie in feite voor hen afwezig is, en dat kinderen geen hoge dunk hebben van de opvattingen van de politie. Dit pleitte voor een versterking van de rol van politie.

4. Marktanalyse

Het marktonderzoek was gericht op leerkrachten die in aanmerking komen om aan het preventieprogramma deel te nemen, en op anderen die erbij betrokken zouden kunnen zijn zoals vertegenwoordigers van ROV's, VVN, CAD's, gemeenten, politie, oudervertegenwoordigers en schooldirecties. De markt werd verkend om de omstandigheden voor implementatie zo gunstig mogelijk te maken.

Een representatieve steekproef van 373 leerkrachten werd telefonisch geïnterviewd (Nelissen, 1993) en er werden 30 vertegenwoordigers onder-vraagd (Vlis, 1993).

De betrokkenheid van de meeste leerkrachten bij het thema was gering. Bovendien waren er barrières wat de tijd betreft die aan het programma besteed zou kunnen worden, met name ook aan het trainen van sociale vaardigheden bij leerlingen, een essentieel onderdeel van het programma. Het marktpotentieel bleek, kortom, niet groot. Dit zou vragen om een 'sterke' introductie, ondersteund door persoonlijke contacten met deskundigen. Ook zou men er genoeg mee kunnen nemen het programma eerst op kleine schaal te verspreiden en deze ervaringen dan te gebruiken om andere scholen enthousiast te maken.

Positieve punten waren dat men in het trainen van sociale vaardigheden de oplossing ziet voor het probleem, dat leerkrachten overtuigd zijn van de doelmatigheid van een dergelijk programma op school, en dat medewerking van CAD, ROV en VVN verzekerd leek. Politie, gemeenten, schooldirecties en ouders zouden moeilijker bij het programma te betrekken zijn.

Wat aard en sfeer van het materiaal betreft: er werd aangedrongen op het gebruik van videomateriaal. Ook werd er gepleit voor een 'stevige aanpak'.

De bevindingen hebben een aantal consequenties gehad (Levelt, 1993c).

Hier volgen enkele:

- De sterke voorkeur van leerkrachten voor videomateriaal, de mogelijkheid die dit biedt om de aanpak 'harder' te maken, gevoegd bij het geringe marktpotentieel dat een sterke introductie nodig maakt, heeft geleid tot de beslissing om een videoprogramma te ontwikkelen voor leerlingen.
- De veel gehoorde barrière: 'gebrek aan tijd', heeft ertoe geleid dat van het programma geen zelfstandige sociale vaardigheidstraining meer werd verwacht.
- Het geringe marktpotentieel heeft ook de proef-implementatie een nieuwe functie gegeven: het moet andere scholen meer interesseren voor het programma.
- De politie bleek erg terughoudend in haar bereidheid om aan het programma mee te werken. Het betrekken van politie in het programma kwam hierdoor wat op de achtergrond. Dit was strijdig met het pleidooi bij de educatieve doelen om de rol van de politie juist te versterken.
- De bevinding dat ouders maar matig te betrekken zijn in het programma, en dat leerkrachten een ouderbrochure niet erg zinvol achtten, heeft ertoe geleid dat het plan voor het ontwikkelen van een ouderavond iets gewijzigd is. Er wordt nu gestreefd naar een thema-avond waar ouders ook welkom zijn.

- De bevinding dat de meeste respondenten weinig belangstelling bij leerlingen verwachtten heeft geen consequentie gehad, omdat andere bevindingen, met name de groeps gesprekken met jongeren, wezen op grote betrokkenheid en bereidheid over het onderwerp te spreken.

5. Materiaal en proefimplementatie

In dit hoofdstuk wordt in het kort weergegeven welk materiaal ontwikkeld is, en vooral welk doel nagestreefd wordt. Hierbij wordt de formulering gebruikt zoals het NIAD deze heeft opgetekend en zoals deze in de adviescommissie is vastgesteld.

Vervolgens worden in het kort onder meer de stappen van proefimplementatie beschreven; met deze kennis kan de procesevaluatie in hoofdstuk 6 begrepen worden. Ten slotte is in het kort het draaiboek beschreven.

5.1. Het ontwikkelde voorlichtingsmateriaal

Verschillende CAD- en GG&GD-medewerkers hebben bijdragen geleverd aan de ontwikkeling van de diverse materialen. In *Tabel 1* is te zien voor wie het voorlichtingsmateriaal bedoeld is.

Voorlichtingsmateriaal	Voor wie bestemd	Gebruik
Schoolbrochure	schooldirectie, stuurgroep	ter introductie van het programma
Docentenhandleiding	leerkrachten	helpt lessen en thema-avond vorm te geven
Ouderbrochure	ouders	om ouders in het programma te betrekken
Leerlingenmagazine	leerlingen	voor privé-verwerking
Videofilm	leerlingen, ouders	om discussie te bevorderen
Aanvullende materialen	schoolgemeenschap	voor extra accent op het programma
Trainingsboek intermediairen	NIAD en VVN	om regionale actoren op te leiden
Trainingsboek leerkrachten	regionale CAD/GG&GD- en VVN-vertegenwoordigers	om leerkrachten op te leiden

Tabel 1. *Voorlichtingsmaterialen en gebruik.*

Schoolbrochure

Deze beoogt alle betrokken geledingen (leiding, docenten, ondersteunend personeel, leerlingenraad en feestcommissie) binnen de school te informeren over de activiteiten die in het kader van het programma in school uitgevoerd kunnen worden. De brochure geeft informatie over voorlichtingsles, thema-avond, school-huisregels voor feesten, het betrekken van ouders, en over informatie en publiciteit.

Docentenhandleiding

Deze is bedoeld om docenten kennis, inzicht en vaardigheden bij te brengen, waardoor zij in staat zijn het onderwerp te behandelen in de klas. Naast achtergrond-informatie behandelt de handleiding de les, en activiteiten buiten de les.

Ouderbrochure

De brochure beoogt ouders te informeren over, en hun betrokkenheid bij het onderwerp 'jongeren, alcohol en verkeer' te vergroten.

Het beschrijft het uitgaan van jongeren, geeft gegevens over de invloed van alcohol op gedrag en ongevallen, geeft voorlichting over het schoolprogramma en laat zien wat ouders zelf kunnen doen.

Vier landelijke ouderverenigingen hebben een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de brochure.

Leerlingen-magazine: 'Zad'

Het belangrijkste doel is het beïnvloeden van houding en gedrag. Maar zoals eerder is betoogd is kennis van een aantal zaken een noodzakelijke voorwaarde. Leerlingen moeten de problemen kennen die verbonden zijn aan alcohol en verkeer, zowel de maatschappelijke problemen als de problemen die in hun eigen omgeving (beginnen) te ontstaan. Ze moeten op de hoogte zijn van alternatieven voor rijden onder invloed en voor het meerijden met anderen die gedronken hebben. Ze moeten de voordelen van alle opties beseffen.

Het magazine bevat verhalen van jeugdigen die een ongeval gehad hebben na alcoholgebruik van zichzelf of andere verkeersdeelnemers, interviews met enkele muziek-idolen die het goede voorbeeld geven, een beschrijving (in tekst en foto's) van een avondje stappen, een bespreking van een aantal goede 'stapplaatsen' en de bereikbaarheid ervan per openbaar vervoer, een opsomming van fabeltjes en feiten over alcohol en verkeer en ten slotte nog wat gesprekken met kroegtijgers en een prijsvraag.

De eerste versie van het magazine is gepretest (Spapen en Jonkers, 1995). Een deel van de aanbevelingen is in het nieuwe magazine verwerkt.

Videofilm

Het doel van de film is een discussie op gang te brengen over alcohol en verkeer en over de rol die sociale druk daarbij speelt. De film laat een avondje stappen zien van enkele jongeren waarin nogal luchthartig over het probleem wordt gedaan en gesproken. Dit contrasteert met de ernst die tot uiting komt in een politiecontrole, en in gesprekken met dader en slachtoffer.

De film is voorbereid met een behoefte-onderzoek onder jongeren en leerkrachten (Berben, 1994). Dit onderzoek bood de basis voor het scenario. Een summier handleiding is toegevoegd, en ook de docenten-handleiding bespreekt het gebruik van de videofilm.

Gevarieerd materiaal

Bierviltjes, posters, t-shirts, stickers zorgen voor extra 'versiering'. Ze brengen het programma ook buiten de les onder de aandacht en kunnen gebruikt worden tijdens schoolfeesten.

Handleiding ter scholing van intermediairen

Er is een handleiding ontwikkeld die door medewerkers van NIAD en VVN gebruikt kan worden om mensen 'uit het veld' van VVN-afdelingen en CAD/GG&GD-afdelingen voor te lichten over het programma, en over hoe de docenten voor te lichten. De voorlichting gaat uit van één dag.

Trainingsboek ter scholing van leerkrachten

Deze handleiding kan door de regionale vertegenwoordigers van VVN en CAD/GG&GD gebruikt worden om docenten voor te lichten. De voorlichting gaat uit van drie uur.

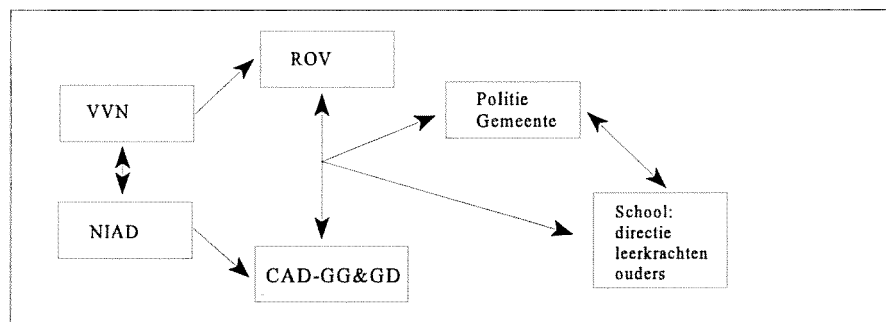
5.2. Proefimplementatie

Het programma is op vier scholen uitgetoetst. De proefimplementatie moest duidelijkheid geven over:

1. De implementatie van het programma. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van een netwerk als basis voor het feitelijke programma op school. Het gaat om het bereiken van leerkrachten, om publiciteit en om deskundigheidsbevordering van de diverse actoren.
2. De inhoud van het programma op school. Hierbij gaat het om de ontvangst van het ontwikkelde materiaal bij leerlingen, leerkrachten en ouders, en om het programma als geheel.

Netwerk

Het lag in de bedoeling om een netwerk rond scholen te spannen bestaande uit vertegenwoordigers van het NIAD, VVN, ROV, CAD, GG&GD, ouderraad en politie (*Afbeelding 2*).

Afbeelding 2. *Betrokken organisaties.*

VVN zou het ROV interesseren. Het NIAD zou vertegenwoordigers van CAD en GG&GD interesseren. VVN en NIAD zouden ook een rol hebben in scholing van deze vertegenwoordigers. Afhankelijk van de lokale situatie zouden dan vertegenwoordigers van het ROV of van de CAD/GG&GD scholen benaderen om hen te bewegen met het programma mee te doen, misschien via de gemeente. Deze vertegenwoordigers zouden op hun beurt de leerkrachten opleiden, en ook contact opnemen met oudervertegenwoordigers en politie om hen in het preventieprogramma te betrekken.

Zoals bedoeld is door het NIAD contact gelegd met twee regio's: Zuid-Hollandse Eilanden (GG&GD/GVO) en Midden Limburg (CAD). Eén is afgekomen op een melding in de NIAD-publicatie *Nieuwsbrief. De gezonde school en genotmiddelen*. De ander is door het NIAD aangezocht.

Deze personen, en niet VVN, hebben contact opgenomen met het ROV. De scholen zijn aangezocht door de CAD/GG&GD-vertegenwoordigers. Het NIAD heeft, in één dag, de regionale vertegenwoordigers van CAD/GG&GD opgeleid, zodat ze het programma kunnen overdragen aan

scholen. De training bestond uit een bespreking van de voorlichtingsles en de bijbehorende materialen, waaronder de video, voorlichting over het organiseren van de thema-avond, en over regelgeving op scholen.

Scholen en ouders

Er werden in beide regio's twee scholen aangeworven. Op de Zuid-Hollandse Eilanden werden twee scholengemeenschappen betrokken: MAVO/HAVO/VWO. In Midden-Limburg een Onderwijs Gemeenschap en een scholengemeenschap, beide VBO-scholen.

De leerkrachten zijn door de CAD/GG&GD-vertegenwoordigers voor- gelicht over en geschoold in het programma. De duur van deze activiteit was anderhalf tot drie uur.

Op deze vier scholen is twee lesuren besteed aan het programma. Op twee scholen is ook een thema-avond georganiseerd. Op twee scholen is dit niet doorgegaan, wegens te weinig belangstelling van de ouders. Op twee scholen is een voorbereidingsgroep gevormd, waarin ook ouders waren betrokken, om de avond voor te bereiden.

Op de ene school werd de ouderavond gekoppeld aan een toneelstuk over hetzelfde thema. Deze avond werd bezocht door veertig à vijftig brugklas-ouders. Op de andere school waren ouders van ongeveer honderd betrokken leerlingen uitgenodigd. Ongeveer vijftien paar ouders en dertig leerlingen bezochten de avond.

Het ROV heeft wel een rol gespeeld bij het organiseren van een thema-avond op één van de scholen.

Andere intermediairen

In één gemeente is contact gezocht met de VVN, politie en gemeente. Alleen de politie toonde een positieve reactie op de thema-avond. Ze hebben een bijdrage geleverd aan deze avond met een praatje en een demonstratie van de blaastest.

Publiciteit

Een aantal malen is over de plannen en over de voortgang van het project melding gemaakt in de Nieuwsbrief van het project 'De gezonde school en genotmiddelen', en in het blad 'Ronde' van het Regionaal Orgaan Verkeersveiligheid Limburg. Ook is er een interview met betrokken leerlingen geweest in de lokale pers. Gezien de reacties blijkt er belangstelling voor het project.

5.3. Draaiboek proefimplementatie

In grote lijnen zijn de volgende stappen ondernomen:

- Het NIAD heeft in twee regio's vertegenwoordigers geworven van GG&GD/CAD.
- Het NIAD heeft deze intermediairen opgeleid.
- Deze intermediairen hebben contact gezocht met ROV, gemeente en politie.
- Zij hebben zelf vier scholen aangezocht, via de directies, met gebruik- making van de schoolbrochure.
- De directies hebben leerkrachten aangezocht.
- De intermediairen hebben de docenten opgeleid.

- Op de helft van de scholen is een stuurgroep gevormd om de ouderavond voor te bereiden, bestaande uit een intermediair, docenten en een lid van de ouderraad. In één geval nam ook de politie deel.
- De docenten hebben ongeveer twee lessen besteed aan het programma.
- De leerlingen hebben thuis hun leerlingenmagazine bestudeerd.
- De leerlingen hebben hun ouders de ouderbrochure bezorgd.
- De stuurgroepen hebben thema-avonden voorbereid.
- Twee thema-avonden werden uitgevoerd.

6. Evaluatie van proefimplementatie

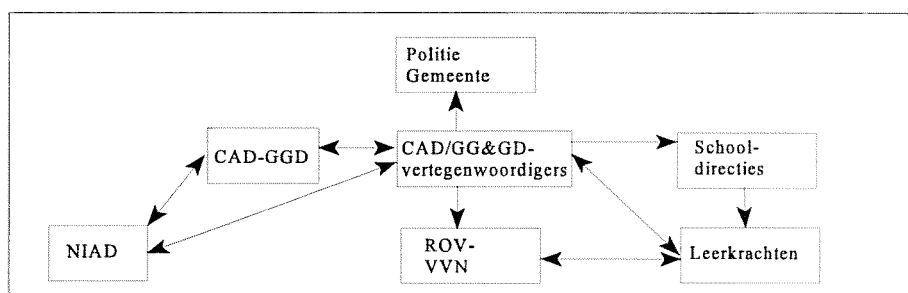
Nelissen en Sprokel (1996) hebben een proces evaluatie uitgevoerd door 25 gesprekken te voeren met VBO- en HAVO-leerlingen, docenten, school-directeuren, betrokken vertegenwoordigers van CAD en GG&GD, intermediaire kaders en één ouder. De beperkte middelen maakten het niet mogelijk een uitgebreider onderzoek te doen. Dit verklaart dat er een aantal vragen open gebleven is.

In dit hoofdstuk zullen de resultaten aan de orde komen, voor zover ze bijdragen aan de aanbevelingen van hoofdstuk 8. Er zullen kanttekeningen worden geplaatst, mede op basis van wat in het vorige hoofdstuk aan de orde is geweest.

Achtereenvolgens zullen behandeld worden: het netwerk en de introductie, de educatieve doelen, het voorlichtingsmateriaal en de thema-avond, en de geschiktheid van de gekozen doelgroep.

6.1. Het netwerk en de introductie bij scholen

In het vorige hoofdstuk is beschreven hoe de netwerkontwikkeling feitelijk heeft plaatsgevonden. *Afbeelding 3* laat de belangrijkste kenmerken zien.

Afbeelding 3. De belangrijkste actoren.

Het NIAD heeft contacten gelegd met CAD- en GG&GD-vertegenwoordigers. Deze contacten en de scholing door het NIAD georganiseerd komen niet ter sprake in de procesevaluatie. Eén van deze vertegenwoordigers heeft contact gezocht met het ROV, afdeling onderwijs, om zo in contact te komen met scholen. Dit heeft er niet toe geleid dat het ROV de haar toebedachte, en toegezegde, taak heeft uitgevoerd. Uiteindelijk zijn daarom alle scholen door de vertegenwoordigers van CAD/GG&GD gezocht. Dit interesseren van scholen was erg moeilijk. Dit was al voorspeld bij het marktonderzoek (Nelissen, 1993; Van der Vlis, 1993). Maar waarschijnlijk heeft de late start van het werven van scholen ook een rol gespeeld.

Contacten met een gemeente hebben niets opgeleverd. Contact met de politie heeft tot één enthousiaste reactie geleid. Dit heeft geresulteerd in een bijdrage aan de thema-avond.

Over de rol van ouder-vertegenwoordigers bij introductie en uitvoering van het programma wordt gemeld dat op twee scholen ter voorbereiding van de thema-avond een werkgroep werd geformeerd waarin ouderraad leden zaten. Over hun rol wordt niets meegedeeld.

CAD- en GG&GD-vertegenwoordigers vormden de spil van het netwerk, daarbij aangestuurd door samenwerkingsovereenkomsten, gesloten tussen het NIAD en hun organisatie.

Schooldirecties spelen een rol bij de introductie van het programma in school. Daar wordt de eerste beslissing genomen mee te doen, waarna docenten aangezocht worden. Uiteindelijk beslissen deze docenten.

Het verdere contact vindt plaats tussen docenten en school enerzijds en CAD/GG&GD-vertegenwoordigers anderzijds.

Commentaar

De oorspronkelijke gedachte dat VVN en NIAD samen een netwerk zouden ontwikkelen is niet uitgevoerd. Dat wil niet zeggen dat het niet nodig is en niet zou kunnen. Het zou ook goed zijn omdat dan ook regionaal samenwerking tot stand kan komen: nu moest het initiatief komen van CAD/GG&GD-vertegenwoordigers.

Medewerking van het ROV is gewenst: er is hier en daar ervaring met verkeerseducatie voor het voortgezet onderwijs. Bovendien zijn VVN, politie en gemeenten in het ROV vertegenwoordigd. Het blijkt echter ook zonder dat mogelijk om het programma bij scholen te introduceren: CAD en GG&GD hebben blijkbaar een goede deskundigheid.

De drietrapsraket: centrale organisatie (NIAD) - regionale organisatie (CAD en GG&GD) - scholen blijkt te werken. Waarschijnlijk is dit de beste lijn, zowel voor introductie, voor verspreiding van materiaal, als voor deskundigheidstraining.

6.2. Educatieve doelen

De educatieve doelen waren gericht op leerlingen, school en ouders. Het rapport van Nelissen en Sprinkel toetst de doelen in detail. Hier volgen kort samengevat de resultaten en enig commentaar.

1. Wat de *leerlingen* betreft

Kennis van de gevaren neemt toe, maar het eigen risico wordt onderschat; aangeschoten fietsen blijft in de perceptie van leerlingen een redelijk ongevaarlijke bezigheid.

Leerlingen blijken goed op de hoogte te zijn van alternatief vervoer.

Het doordrinken onder druk komt volgens leerlingen niet erg vaak voor, maar sommigen onderkennen deze pressie. Interessant is dat enkele leerlingen melden dat ze nu over meer argumenten beschikken.

Het uitoefenen van druk, uit verantwoordelijkheidsgevoel, komt alleen bij goede vrienden voor. Overigens is men voorzichtig met bemoeizucht.

Commentaar

Wat het dronken fietsen betreft: al eerder is aangegeven (Levelt, 1994b) dat de attitude ten opzichte van dronken autorijden en dronken brommen negatief is en dat, door dit issue vaker aan de orde te stellen, de kracht van deze negatieve attitude vanzelf versterkt zal worden. Maar bij dronken fietsen treffen we een positieve attitude aan die bovendien gemakkelijk 'tot leven komt', en hier zal dus alles uit de kast gehaald moeten worden om een omslag te bewerkstelligen. Humor is daarbij uit den boze. Bij dronken fietsen is het zaak om: de negatieve consequenties te tonen, mensen wier oordeel van belang geacht wordt hun negatieve oordeel over dronken fietsen naar voren te laten brengen, de positieve consequenties van niet-fietsen en

van alternatieve vervoerswijzen te tonen, enzovoort. Het lijkt zinvol het voorlichtingsmateriaal hierop nogmaals na te kijken.

Overigens kan het programma één belangrijke hindernis niet opruimen, en dat is dat leerlingen wel op de hoogte kunnen zijn van alternatieve vervoerswijzen, maar dat deze alternatieven daarmee niet aantrekkelijker, beschikbaar of goedkoper worden.

Wat het ontvangen en uitvoeren van groepsdruk betreft: er was al eerder geconstateerd dat het trainen van sociale vaardigheden een aanzienlijk zwaarder pakket vereist dan twee lessen (Levelt, 1993a). In het voorlichtingsmateriaal is het daarom uiteindelijk niet ten doel gesteld. Het is dus ook niet verwonderlijk dat deze educatieve doelen niet uit de verf komen. Toch blijkt dat men onder vrienden elkaar meer ruimte geeft voor wederzijdse kritiek en elkaar ook vaker aanspreekt. Dit is al meer dan werd verwacht. Het feit dat sommigen constateren dat men nu over argumenten beschikt duidt op groei in competentie. Te overwegen valt om dit aspect nog verder te benadrukken: het beschikbaar hebben van goede argumenten om zelf niet dronken te rijden, niet mee te rijden met een dronken bestuurder, en om anderen te overtuigen ervan af te zien.

2. Wat de *school en leerkrachten* betreft

Het is niet gelukt de school, samen met VVN, CAD, GG&GD, ROV en politie meer verantwoordelijkheid te laten nemen op het gebied van alcohol en verkeer. De interesse van de school is, met uitzondering van alcoholverbod tijdens schoolfeesten, beperkt, en ook de genoemde organisaties staan niet te springen.

Leerkrachten krijgen weliswaar de middelen aangereikt om hun leerlingen kennis bij te brengen en om met hen te discussiëren, maar voor training van sociale vaardigheden zijn meer dan twee lessen nodig. Leerkrachten geven aan dat ze daarvoor te weinig tijd hebben.

De scholen hebben, buiten de vertegenwoordigers van CAD en GG&GD, geen enthousiaste partners ontmoet.

Commentaar

Ook hier wordt weer duidelijk dat het trainen van sociale vaardigheden binnen dit programma een illusie is, en er is terecht niet voor gekozen. Reeds eerder is gesuggereerd dat dit aspect in meer disciplines aan de orde zou moeten zijn (Levelt, 1993b). Te denken valt aan het onderwerp 'genotmiddelen', aan het thema 'pesten', aan 'consumentisme' en andere onderwerpen die bij het vak 'verzorging' aan de orde zijn. Wat dan wel van belang is, is dat leerkrachten onderkennen dat bij verschillende onderwerpen of thema's sociale druk aan de orde is. Misschien kan hieraan enige aandacht worden besteed in de docentenhandleiding. Als het programma geïntegreerd zou kunnen worden in het NIAD-programma 'De gezonde school en genotmiddelen', dan liggen daar zeker mogelijkheden.

De scholen hebben geen positieve ervaringen op kunnen doen met andere intermediaire organisaties. Gezien de huidige grote belangstelling die gewekt is bij VVN/ROV-vertegenwoordigers (zie daarvoor het volgende hoofdstuk) is niet uitgesloten dat dit ook anders kan. Er zijn ook gemeenten waar het de politie lukt om met groot enthousiasme het voortgezet onderwijs binnen te komen, ook voor acties in verband met verkeersveiligheid. Het eerdere marktonderzoek van R&M opperde dat de beste strategie zou zijn: een geleidelijke invoering, waarbij scholen door het voorbeeld van andere scholen groeiende belangstelling ontwikkelen. Dit advies is in

overeenstemming met de onderzoeksbevindingen. Ervaringen daarna, met de regionale VVN-vertegenwoordigers, wijzen er echter op dat reeds een stap meer genomen kan worden: overleg met enkelen van hen om het programma op korte termijn in de drie noordelijke provincies op alle scholen van voortgezet onderwijs in te voeren.

3. Wat de *ouders* betreft

Er zijn geen gesprekken met ouders van betrokken kinderen gevoerd, waardoor niet duidelijk is of de wederzijdse beïnvloeding tussen ouders en kinderen versterkt is. De gesprekken met kinderen levert wat dit betreft ook weinig gegevens op. Een aantal deelt mee dat het programma thuis ter sprake is geweest.

Commentaar

Er is duidelijk niet in huiskamers gekeken. Er is dus weinig informatie. Het is niet duidelijk wat het programma tussen ouders en kinderen teweeg brengt. De volgende paragraaf komt hierop terug.

6.3. Voorlichtingsmateriaal en thema-avond

Docentenhandleiding, leerlingenmagazine 'Zad' en de video beantwoorden in grote lijnen aan de bedoelingen. De docenten kunnen de handleiding gebruiken om met verstand van zaken hun lessen voor te bereiden. Ze zijn er enthousiast over. Over het leerlingenmagazine wordt door leerlingen en leerkrachten lovend gesproken. Het vergroot de kennis van de leerlingen, en ook wordt bij een aantal van hen de houding beïnvloed. Niet zeker is dat ook gedrag hierin meegaat.

De video draagt in belangrijke mate bij aan de discussie. De vraag is of het ook de discussie over sociale druk aanwakkert. Er wordt een kritisch geluid gehoord over de moeilijkheidsgraad van de videofilm. Leerlingen van een VBO-klas zouden niet goed begrijpen dat de 'dader' in de cel zit wegens veroorzaken van een verkeersongeval, en dat het getoonde 'slachtoffer' het slachtoffer van een alcoholongeval was, en dat het dáár om ging. De film was misschien niet concreet genoeg.

De werking van de ouderbrochure is niet boven tafel gekomen. De schoolbrochure heeft weinig teweeg gebracht, is in de directiekamer blijven 'hangen'. De affiches, bierviltjes en t-shirts hebben niet erg bijgedragen het thema ook buiten de klas aan de orde te stellen, zijn ook slecht verspreid.

De thema-avond, waarbij ook ouders uitgenodigd worden, is bedoeld om te onderstrepen dat het een onderwerp is dat ouders, leerlingen én school aangaat. Het moet de verschillende partijen met elkaar in gesprek brengen. Het is op twee van de vier scholen gelukt de avond te organiseren. Er is veel energie in gestoken. De belangstelling van ouders was gering. Niet iedereen vindt het geschikt behalve ouders ook de leerlingen uit te nodigen.

Commentaar

Docentenhandleiding, leerlingenmagazine en video worden enthousiast besproken. Er mag niet vergeten worden dat dit materiaal ook bedoeld was om, gezien het magere marktpotentieel, de toegang tot scholen te vergemakkelijken. Deze functie heeft het ook gehad. Bij de moeilijkheidsgraad van de video moet een vraagtekens worden gesteld. Het betreft hier

het commentaar van één leerkracht, maar uit de reacties van leerlingen, ook van die uit de andere VBO-klas, bleek ook dat de leerlingen enigszins op het verkeerde been werden gezet.

Er zijn enkele oplossingen denkbaar: (1) de videofilm inleiden met een paar verhelderende opmerkingen over wat de leerlingen te zien krijgen; (2) in de film enkele verhelderende teksten monteren; (3) nogmaals de al of niet gewijzigde video in een paar VBO-klassen uitproberen; (4) bij gebleken ongeschiktheid een nieuwe videofilm ontwikkelen voor VBO-leerlingen. Het is goed hier nogmaals te herhalen dat het drinken en dronken rijden voor VBO-leerlingen een aanzienlijk groter probleem is dan voor leerlingen van andere soorten onderwijs (Levelt, 1993a). Het programma moet dus in ieder geval toegankelijk zijn voor deze leerlingen.

De schoolbrochure is slecht verspreid en misschien daarom niet erg uit de verf gekomen. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat de betreffende scholen al een alcoholbeleid hadden: er werd op schoolfeesten geen alcohol geschonken. Misschien ook heeft de brochure zijn belangrijkste werk gedaan door de directies te motiveren mee te doen. In de training van intermediairen en leerkrachten zal benadrukt moeten worden dat de brochure goed verspreid moet worden om het team (leerkrachten en oudervertegenwoordigers) te informeren.

Het 'aanvullend materiaal' is niet verspreid. Dit hangt misschien ook samen met de niet zeer positieve sfeer rond het organiseren van thema-avonden. Er is waarschijnlijk ook geen schoolfeest geweest dat aanleiding voor het gebruik had kunnen zijn. Over de ouderbrochure is geen duidelijkheid verkregen.

Thema-avonden vragen een betere organisatie. Eerder is gesproken over 'modulen': laat de school kiezen wat ze wel of niet doen willen. Misschien geldt dit met name voor de thema-avond.

De vraag is of een thema-avond over alcohol en verkeer alléén voldoende aanspreekt. De zeer goede ervaring die het NIAD heeft met ouderavonden over drugs hoeft niet te betekenen dat hetzelfde zal gelden voor een avond over alcohol en verkeer. Het kan voorkomen dat zo'n avond wel hoge prioriteit krijgt, bijvoorbeeld door een actuele gebeurtenis, door toevallig enthousiasme. In dit geval zijn alleen zeer gemotiveerde ouders gekomen. Anderzijds is in dit project niet voldaan aan twee voorwaarden voor geslaagde ouderavonden. Ouderavonden worden vaak lang van te voren gepland. Dat betekent dat nieuwe, inbrekende, thema's weinig kans krijgen. Ook horen ouderavonden lang van te voren aangekondigd te worden. Aan beide voorwaarden was niet voldaan: toch was het nog op twee scholen gelukt.

Een andere suggestie is om de leerlingen te betrekken bij het organiseren van de ouderavond.

Het benadrukken van de betrokkenheid van drie 'partijen', een functie van de thema-avond, kan ook op een andere manier. De betrokkenheid van de school blijkt uit alcoholbeleid, en uit zijn deelname aan het programma. Alleen de rol van de ouders is niet erg duidelijk. Misschien dat erover gedacht moet worden om deze rol wat te versterken, en dan niet in de eerste plaats door een ouderavond, maar door het stimuleren van discussies thuis. Reeds eerder is geopperd leerlingen hun ouders te laten interviewen.

Verwerking van de gegevens in de klas, en weer terugkoppeling naar huis, of naar de thema-avond, zou een mogelijkheid zijn.

6.4. **De gekozen leerlingen**

Het uitgangspunt van het programma was voorlichting voor vijftien- en zestienjarigen, in grote lijnen dus vierde-klassers. Zij zitten midden in ervaringen met drinken en uitgaan en zij naderen de brommer-leeftijd. Er was al bedacht dat dat misschien problematisch kon zijn in verband met de eindexamens, met name van VBO- en MAVO-leerlingen. Dit bezwaar is weer op tafel gekomen. Bovendien zijn met name VBO-leerlingen op jongere leeftijd in de problematiek verzeild. Toch is, gezien de ontwikkeling van VBO-jeugd, de vierde klas de aangewezen plek. Het is mogelijk en gewenst het programma in het examenjaar te laten plaats vinden, maar dat zal dan helemaal in het begin van het schooljaar moeten zijn. In ieder geval is het nodig het materiaal nogmaals goed door te lichten, en zeker om de film opnieuw uit te proberen.

7. Belangrijke omstandigheden voor implementatie

Bij implementatie spelen enkele 'externe' factoren een rol. In de eerste plaats moet benadrukt worden dat het veiligheidsprobleem dat als uitgangspunt geformuleerd is, nog voldoende kracht heeft.

In de tweede plaats moet bekeken worden welke organisaties het verdere werk kunnen dragen en op welke wijze.

7.1. Het belang onderstreept

Tijdens de loop van het project werd het belang van aandacht voor het probleem 'alcohol en verkeer' bij jongeren nogmaals onderstreept. In de eerste plaats door nieuwe gegevens over slachtoffers onder fietsers en bromfietsers. In de tweede plaats door de grotere nadruk die komt te liggen op aandacht voor beginnende automobilisten.

De spoedopvang sectie Traumatologie van het Academisch Ziekenhuis Groningen vermeldt van binnengekomen verkeersslachtoffers of zij alcohol hebben gebruikt of niet (Kingma en Klasen, 1993).

Het aandeel van jongeren dat als slachtoffer met alcohol binnenkomt is aanzienlijk, met name waar het fietsers en bromfietsers betreft. In de periode van 1970 tot en met 1992 behoorde 40% van de aangeschoten bromfietsers en 12% van de fietsers tot de leeftijdscategorie tien tot negentien jaar. Deze aantallen zijn des te opvallender omdat het 'echte drinken' pas halverwege deze leeftijdsgroep begint, en het bromfietsen nog veel later (zestien jaar).

Het aantal binnengekomen fietsers neemt toe, maar bovendien is er een zeer grote toename in het percentage van de fietsers dat alcohol had gebruikt (van 2,6% in 1970, tot 11,2% in 1992). Ook voor bromfietsers neemt dit percentage toe. In 1992 betrof het 9,5%.

Bij de preventie van alcoholongevallen ligt grote nadruk op jonge automobilisten, niet omdat zij vaker dronken rijdend worden aangetroffen, maar omdat zij een grote ongevalsrisico hebben, waarbij het gebruik van alcohol een belangrijke factor is: men schijnt door ervaring ook iets beter te worden in minder-gevaarlijk dronken rijden.

Met name jonge mannen zien we vaak als overleden of in ziekenhuis opgenomen slachtoffers. In 1995 zijn 281 mannen in de leeftijd van 18 t/m 24 jaar als gevolg van een geregistreerd alcoholongeval om het leven gekomen of in het ziekenhuis opgenomen. Zij maken daarmee 23% uit van alle geregistreerde doden en ziekenhuisopnamen ten gevolge van alcoholongevallen. Van de geregistreerde doden en ziekenhuisopnamen ten gevolge van ongevallen waarbij geen alcoholgebruik is geconstateerd, maken zij 'slechts' 12% uit. Hun aandeel in de Nederlandse bevolking bedraagt 5%. Mannen van 18 t/m 24 jaar hebben ruim twee keer zoveel kans om slachtoffer van een verkeersongeval te worden als de rest van de bevolking. Hun kans om slachtoffer te worden van een alcoholongeval is maar liefst vier tot vijf keer zo groot.

Bij deze jonge automobilisten valt dus voor de veiligheid grote winst te boeken (Mathijssen, 1996).

7.2. Betrokken organisaties

Vier ontwikkelingen, gerelateerd aan de betrokken organisaties, zijn van belang voor de voortzetting van het preventieprogramma.

NIAD en 'De gezonde school en genotmiddelen'

Het NIAD heeft een programma onder zijn hoede voor het voortgezet onderwijs. In drie achtereenvolgende klassen besteden scholen die aan dit programma meedoen achtereenvolgens aandacht aan tabak, alcohol, cannabis en gokken. Tegelijkertijd wordt gewerkt aan een reglement en aan begeleiding van 'probleemgevallen'.

Organisatorisch ziet het programma er als volgt uit. Het NIAD sluit een overeenkomst met een regionale CAD of GG&GD, waarbij de eerste zich vastlegt op het leveren van leermateriaal, en het opleiden en ondersteunen van de vertegenwoordigers van CAD en GG&GD. De tweede stelt tijd van medewerkers ter beschikking en geld voor leermiddelen. De tijd is nodig voor eigen scholing, voor deelname aan een stuurgroep op scholen, en voor opleiding van leerkrachten. Het geld wordt veelal gesubsidieerd door de gemeente.

Het CAD of de GG&GD werft scholen en sluit weer een overeenkomst met deze scholen. De scholen verplichten zich om een stuurgroep in het leven te roepen en gedurende drie jaar te houden, en garandeert dat het programma wordt uitgevoerd. Daarvoor krijgt de school ondersteuning en scholing, en gratis voorlichtingsmateriaal.

Naar schatting neemt al eenderde van de scholen in Nederland aan het programma deel.

Het NIAD ziet goede mogelijkheden om het 'Alcohol en Verkeer'-programma te laten aansluiten, of op te laten gaan in dit bestaande programma.

Bereidheid van het NIAD

Het NIAD ziet de mogelijkheid het programma te integreren in 'De gezonde school en genotmiddelen', en is daar bereid toe. Ook is hij bereid als leverancier van het leerlingenmateriaal te blijven optreden.

VVN en regionale organen

Het NIAD heeft voorlichting georganiseerd voor een bijeenkomst van VVN vertegenwoordigers in ROV's. Er is gebleken dat een aantal vertegenwoordigers enthousiast zijn over het programma, zo enthousiast dat ze liever vandaag dan morgen met het programma willen beginnen. Het is niet onmogelijk dat ROV's als subsidiënt kunnen optreden, zeker voor het voorlichtingsmateriaal.

Het Praeventiefonds

Er wordt rekening mee gehouden dat het Praeventiefonds, dat de proef gesubsidieerd heeft, ook bij het vervolg als subsidiënt zou kunnen optreden.

Nederlandse Onderwijs Televisie

De contacten met de NOT moeten weer opgevat worden om te overleggen over een schooltelevisieproject.

De SWOV

Aanvankelijk was een vervolgonderzoek gepland (VVN, 1992) ter evaluatie van het produkt, vooral gericht op wat het preventieprogramma bij leerlingen teweegbrengt. Er werd een opzet voor dit onderzoek gepresenteerd. Beperking van middelen maakte het nodig dit onderzoek uit te stellen. De SWOV blijft 'in' voor dit onderzoek.

8. Aanbevelingen

De aanbevelingen hebben betrekking op het realiseren van de educatieve doelen, op het ontwikkelde materiaal, op het netwerk via welke het preventieprogramma verder gestalte kan krijgen, en op onderzoek. Deze aanbevelingen kunnen worden gedaan nu gebleken is dat een goed preventieprogramma ontwikkeld is. Het voorlichtingsmateriaal, de mogelijkheden voor netwerkontwikkeling, de gang van zaken op de proefscholen en de recente ontwikkelingen bij enkele Regionale Organen voor Verkeersveiligheid stemmen optimistisch over een voorspoedige voortzetting van het preventieprogramma na deze periode van vormgeving en proefimplementatie.

8.1. Educatieve doelen

De leerlingen

- Het preventieprogramma zal zich richten op derde en vierde klassers (respectievelijk vlak vóór de zomervakantie en vlak erna) van het VBO en de MAVO, en op vierde-klassers van het overige voortgezet onderwijs.
- Gegeven de beperkingen van het programma is training van sociale vaardigheden (groepsdruk ontvangen en uitoefenen) uitgesloten.
- Meer nadruk moet er zijn op de gevaren van aangeschoten fietsen en bromfietsen.

De leerkrachten en scholen

- Mogelijke samenwerking met andere organisaties dan CAD/GG&GD's moet opengehouden worden. Met name VVN-afdelingen, ROV's, gemeentelijke verkeerscoördinatoren en politie.

De ouders

- Gesprekken tussen ouders en kinderen moeten steviger worden gestimuleerd. Een mogelijkheid is de ouder-enquête.

8.2. Het ontwikkelde materiaal

- Nagegaan moet worden of het leerlingenmagazine en de videofilm geschikt zijn voor derde-klassers van het VBO en de MAVO. Indien nodig moeten deze, en ook de handleiding bij de video, worden aangepast.
- De docentenhandleiding moet aandacht besteden aan de plaats van training van sociale vaardigheden bij meer thema's.
- De docentenhandleiding moet aangepast worden om ruimte te maken voor een ouder-enquête.
- Het trainingsboek voor CAD/GG&GD-vertegenwoordigers, de handleiding voor scholing van docenten, krijgt zijn definitieve vorm.
- Na drie jaar moet het materiaal vernieuwd worden. Het leerlingenmagazine uiteraard nog sneller, met name de VIP-pagina's.

8.3. Netwerk en implementatie

Hieronder worden enkele opties aanbevolen. Ze lopen van een intensieve en verplichtende betrokkenheid van intermediairen tot een meer vrijblijvende aanpak. Deze opties kunnen naast elkaar bestaan, omdat uitgegaan wordt van beperkte marktwaardigheid, met een eerste implementatie op kleine schaal, bij geïnteresseerde partners, om zo tot publiciteit en uitstraling te komen. Het ligt daarbij voor de hand niemand uit te sluiten door te strakke organisatie en te strenge eisen. Bij elke optie kan het ROV een rol spelen: publicitair, als subsidiegever, maar ook als initiator.

Optie 1: onderdeel van 'De gezonde school en genotmiddelen'

Het programma wordt ingebed in het programma 'De gezonde school en genotmiddelen', en voldoet dus aan dezelfde voorwaarden. Alleen kunnen betrokken actoren verschillen.

Dit betekent dat NIAD en VVN contracten afsluiten met regionale CAD/ GG&GD- en VVN-afdelingen, waarbij vastgesteld wordt dat de eerste materiaal en scholing biedt, en de tweede geld, scholen en menskracht voor de stuurgroep op school en scholing van docenten. De school verplicht zich tot het instellen van een stuurgroep en introductie van het lesprogramma (al of niet voorzien van thema-avond) aan de leerlingen (respectievelijk leerlingen en ouders).

Optie 2: materiaal gekoppeld aan verplichte opleiding

Het bestaan van het programma wordt gemeld via organen van het NIAD en VVN. ROV's krijgen deze informatie ook, met name de werkgroepen die zich met educatie bezighouden. Het NIAD en VVN (als partner in het ROV) fungeren als leverancier van materiaal en scholing van regionale vertegenwoordigers van CAD, GG&GD en VVN. Het materiaal wordt alleen via deze vertegenwoordigers verspreid. De regionale vertegenwoordigers nemen initiatieven voor contacten met scholen, of belangstellende scholen worden naar hen verwezen. Het materiaal wordt alleen aan scholen geleverd, gekoppeld aan een minimale voorlichting (anderhalf tot drie uur).

Optie 3: materiaaldepot

Het bestaan van het programma wordt gemeld via organen van het NIAD en VVN. ROV's krijgen deze informatie ook, met name de werkgroepen die zich met educatie bezighouden. NIAD en VVN fungeren als leverancier van materiaal dat tegen kostprijs geleverd wordt aan wie maar belangstelling heeft.

Optie 4: NOT

Deskundigheid en voorlichtingsmaterialen worden aan de NOT ter beschikking gesteld om een schooltelevisie-serie te ontwikkelen.

8.4. Onderzoek

- De videofilm moet in enkele derde klassen van het VBO getoond worden. Deze vertoning en het nagesprek moeten geobserveerd worden om te zien of voldoende begrip aanwezig is.
- Er moet vervolgonderzoek plaatsvinden naar de effectiviteit van het voorlichtingspakket. Dit kan pas als veel scholen aan het programma meedoen zodat een goede steekproef van experimentele en

vergelijkingscholen samengesteld kan worden. Overwogen moet worden of de evaluatie kan samenvallen met de evaluatie van 'De Gezonde School en Genotmiddelen'.

Literatuur

Berben, E.G.M.J. (1994). *Project 'alcohol en verkeer'. Een behoefteonderzoek over een videofilm onder leerlingen en docenten*. Utrecht, NIAD.

Ennett, S.T., Tobler, N.S., Ringwalt, C.L. & Fleweling, R.L. (1994). *How effective is drug abuse resistance education? A meta-analysis of project Drug Abuse Resistance Education DARE outcome evaluations*. American Journal of Public Health, Vol. 84, No. 9 (September).

Kingma, J. & Klasen, H.J. (red.) (1993). *Capita Selecta uit de registratie van letsels en ongevallen 1970 t/m 1992. Alcoholgebruik bij verkeersslachtoffers*. Academisch Ziekenhuis Groningen, Sectie Traumatologie, Afdeling Chirurgie.

Levelt, P.B.M. (1993a). *Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs; Doelgroepanalyse voor het voorlichtingsproject Alcohol en verkeer voor 15-16 jarigen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs*. R-93-32. SWOV, Leidschendam.

Levelt, P.B.M. (1993b). *Educatieve doelen voor een voorlichtingsproject Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs; Advies aan Veilig Verkeer Nederland VVN*. R-93-33. SWOV, Leidschendam.

Levelt, P.B.M. (1993c). *Voorlichtingsproject Alcohol en verkeer, voor 15-16 jarigen; Covernota bij W.J.A. Nelissen, Rapport van een marktonderzoek onder docenten in het voortgezet onderwijs, in verband met een voorlichtingsproject over alcohol en verkeer gericht op jongeren van 15 tot 16 jaar, ten behoeve van de SWOV te Leidschendam en J.H. van der Vlis, Verslag van een onderzoek naar een voorlichtingsproject over alcohol en verkeer voor jongeren van 15-16 jaar t.b.v. de SWOV te Leidschendam*. R-93-30. SWOV, Leidschendam.

Levelt, P.B.M. (1994a). *Voorlichtingsproject 'Alcohol en Verkeer' voor 15-16 jarigen; Vergelijking van bronnen*. In: Steyvers, F.J.J.M. & Horst, A.R.A. van der (red.) (1994), p. 33-38.

Levelt, P.B.M. (1994b). *Enkele kanttekeningen bij "Berben E.G.M.J., NIAD, Project Alcohol en Verkeer. Een behoefteonderzoek over een videofilm onder leerlingen en docenten"*. SWOV, Leidschendam.

Lindeijer, J.E. (1993). *Jeugd, alcohol, drugs en verkeersveiligheid; Belevingsonderzoek onder groepen jongeren tussen de 14 jaar en 17 jaar*. R-93-31. SWOV, Leidschendam.

Mathijssen, M.P.M. (1996). *Rijden onder invloed in Nederland, 1994-1995. Ontwikkelingen van het alcoholgebruik van automobilisten in weekendnachten*. R-96-17. SWOV, Leidschendam.

Nelissen, W.J.A. (1993). *Rapport van een marktonderzoek onder docenten in het voortgezet onderwijs, in verband met een voorlichtingsproject over alcohol en verkeer gericht op jongeren van 15 tot 16 jaar, ten behoeve van de SWOV te Leidschendam. Bijlage: tabellenrapport*. Heerlen, R&M, Research en Marketing BV.

Nelissen, W.J.A. & Sprokel, E.L.G. (1996). *Rapport van een evaluatie-onderzoek (ontwikkeld lesmateriaal, introductie en implementatie) inzake het Integraal Voorlichtingsproject over Alcohol en Verkeer voor 15-16 jarigen*. Heerlen, R&M, Research and Marketing B.V.

NIAD (1994). *Project alcohol en verkeer. Herzien projectplan en begroting*. Hilversum, NIAD/VVN/SWOV.

Spapen, S. & Jonkers, R. (1995). *Pretest Magazine Alcohol & Verkeer*. Haarlem, Instituut voor Gezondheids- en Omgevingsvraagstukken IGO.

Steyvers, F.J.J.M. & Horst, A.R.A. van der (red.) (1994). *Verkeersgedrag in onderzoek*. Haren, Verkeerskundig Studiecentrum, Rijksuniversiteit Groningen.

VVN (1992). *Projectplan Alcohol en Verkeer in het Voortgezet Onderwijs*. Hilversum, Veilig Verkeer Nederland..

Vlis, J.H. van der (1993). *Verslag van een onderzoek naar een voorlichtingsproject over alcohol en verkeer voor jongeren van 15-16 jaar t.b.v. de SWOV te Leidschendam*. Heerlen, R&M, Research en Marketing BV.